

Dorota Połowniak-Wawrzonek

***Film i serial telewizyjny jako źródła frazeologizmów
oraz skrzydlatych słów (na wybranych przykładach)***

**Wydawnictwo Libron – Filip Lohner
Kraków 2022, ss. 353**

Zasoby frazeologiczne języków naturalnych zawierają różnorodne połączenia wyrazowe o rozmaitej proveniencji¹. Wiele kombinacji słów o charakterze odtwarzalnym stanowią werbalizacje obserwacji dotyczących otaczającej człowieka rzeczywistości, czego przejawy znajdujemy między innymi w porównaniach doprzymiotnikowych i doczasownikowych oraz idiomach. Ustabilizowane w języku związki wyrazowe mogą również pochodzić ze źródeł tekstowych, na przykład z utworów literackich, wypowiedzi osób publicznych czy piosenek².

Spetryfikowane polileksykalne jednostki przejmowane bywają także z filmów i seriali telewizyjnych – tekstów kultury o dużym znaczeniu we współczesnym świecie³. Są one licznie reprezentowane w języku i mają

¹ Genezę dawnych i nowych frazeologizmów polskich omawiają badacze w monografii zbiorowej, w której zawarto prace powstałe na podstawie referatów wygłoszonych na czwartym ogólnopolskim sympozjum naukowym zorganizowanym w ramach cyklu spotkań *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej* (Dziamaska-Lenart, Liberek 2016).

² O polskich skrzydlatych słowach powstałych pod wpływem języka polityki traktuje książka Doroty Połowniak-Wawrzonek (2020). Badaczka poświęciła swoją kolejną monografię obecnym w polszczyźnie skrzydlatym słowom pochodzącym z piosenek (Połowniak-Wawrzonek 2021). W obu opracowaniach zostały wykorzystane zarówno związki w postaci kanonicznej, jak i zmodyfikowanej.

³ Jednostki przejęte z filmów i seriali telewizyjnych omawiają między innymi: Piotr Żmigrodzki (2016), Dorota Połowniak-Wawrzonek i Agnieszka Mamej (2020). Stosunkowo niewiele prac poświęcono właśnie tej grupie połączeń wyrazowych, są one omawiane

duże znaczenie komunikacyjne⁴. To właśnie tę grupę związków, obejmującą zapożyczone do potocznej odmiany języka tytuły, wypowiedzi postaci lub fragmenty słów utworów muzycznych wykorzystanych w filmach, poddała analizie Autorka recenzowanej monografii. Przedmiot zainteresowania Badaczki stanowią połączenia wyrazowe, które „kojarzone są przez współczesnego odbiorcę jednoznacznie z określonym filmem lub serialem” (s. 9), nierzadko obecne w polszczyźnie wcześniej, jednak spopularyzowane właśnie przez określone filmy. Na potrzeby pracy przyjęto koncepcję frazeologii w ujęciu Andrzeja M. Lewickiego, tj. założenia frazeologii syntaktycznej, zwanej również frazeologią odbiorcy⁵. Celem badawczym jest nie tylko przeprowadzenie analizy związków frazeologicznych zaczerpniętych z filmów i seriali i przestudiowanie ich wykorzystania, ale również prześledzenie ich użycia w postaci zmodyfikowanej, a więc dokonanie oglądu innowacyjności przejawiającej się w ich wykorzystaniu jako elementów tekstotwórczych.

Badaniem objęte zostały komunikaty zawierające utrwalone połączenia słowne, w tym prasowe, pochodzące z różnych źródeł, wśród których szczególne miejsce zajmują pisma opiniotwórcze. Do analizowanego materiału włączono również wypowiedzi o proveniencji internetowej i telewizyjnej, przy nieco mniejszym udziale ekscerptów z audycji radiowych. Jako że ważne były żywe wypowiedzi dialogowe, zawężono zakres wykorzystania tekstów literatury pięknej, popularnej i naukowej oraz komunikatów reklamowych. Korpus badawczy zawiera nie tylko skrzydlate słowa i frazeologizmy wchodzące w skład kanonu, a więc jednostki sytuujące się w centrum zasobu stałych połączeń wyrazowych funkcjonujących w polszczyźnie, ale również te z obszaru peryferyjnego

w pracach o szerszej tematyce, na przykład traktujących o języku filmu czy bohatera lub innych zjawiskach, które powiązane są z frazeologizmami i skrzydlatymi słowami o wskazanym pochodzeniu (Lisowski 1997; Sikora 2006; Miławska 2015).

⁴ Liczne dobrze znane Polakom cytaty z filmów zostały zebrane w opracowaniu słownikowym przez Marka Hendrykowskiego (2013). Ich status i znaczenie w procesie komunikacji językowej potwierdza również fakt, że niektóre z nich ujmowane są w materiałach dydaktycznych do nauki języków obcych, na przykład w serii fiszek wydawnictwa Edgar.

⁵ Do ważnych prac Andrzeja M. Lewickiego należy zaliczyć książkę poświęconą frazeologii syntaktycznej (1976), monografię wieloautorską (Lewicki, Pajdzińska, Rejakowa 1987) oraz liczne artykuły w pracach zbiorowych i rozdziały, na przykład dotyczące zakresu frazeologii (2003), wariantowości (1982a) czy motywacji stałych połączeń wyrazowych (1982b, 1985).

frazeologii. Należy podkreślić, że nie jest to zadanie łatwe, ponieważ w pracy analizie poddano jednostki nieciągłe, które nierzadko dopiero stabilizują się w języku.

Recenzowana monografia składa się z czterech rozdziałów, w tym dwóch teoretycznych, z których pierwszy zawiera omówienie zagadnień z zakresu frazeologii istotnych dla badań własnych Autorki pracy. Mając na uwadze różnorodność podejść badawczych, za nader istotne należy uznać wyraźne wskazanie, które z nich zostały wykorzystane⁶. Jak już wcześniej wspomniano, preferowaną koncepcją jest frazeologia syntaktyczna Andrzeja M. Lewickiego. W części wstępnej rozdziału podano przyjętą definicję frazeologizmu i dokonano przeglądu cech stałych połączeń wyrazowych. Przybliżono zagadnienie motywacji utrwalonych jednostek wyrazowych. Autorka przedstawia również wybraną przez siebie terminologię, przejętą od A.M. Lewickiego, na którą składają się następujące terminy: *fraza*, *zwrot*, *wyrażenie rzeczownikowe*, *wyrażenie określające*. Analizie poddawane są głównie idiomy i – w pewnym stopniu – również frazemy. Klasyfikacja innowacji przyjęta w pracy pochodzi z prac Stanisława Bąby (1989, 2009).

W rozdziale drugim skupiono się na charakterystyce skrzydlatych słów, inaczej nazwanych eponimami⁷. Podano ich cechy definicyjne i zasygnalizowano, że do tej grupy połączeń wyrazowych należeć mogą – zgodnie z ustaleniami Wojciecha Chlebdy – „pojedyncze wyrazy, połączenia słowne lub całe wypowiedzenia” (s. 33)⁸. Autorka podejmuje również problem relacji zachodzącej między cytatami a skrzydlatymi słowami. Ponadto zwraca uwagę na fakt, że skrzydlate słowa należą do *langue*, a „ich frazy prototypowe – jako fragmenty konkretnych tekstów – to elementy sfery *parole*” (s. 34). Końcowa część rozdziału poświęcona została modyfikacjom skrzydlatych słów, ich statusowi i funkcjom, które pełnią w procesie komunikacji.

⁶ Na problem ten zwracają uwagę liczni badacze frazeologii. A.M. Lewicki (1974: 151) słusznie zauważa, że nie ma „jednej frazeologii, lub, jeśli ktoś woli, frazeologia jest nauką wieloaspektową. Każda z odmian frazeologii zakłada inny sposób patrzenia na język i stawia sobie inne cele”. Nie dziwi więc mnogość ujęć, która częstokroć skutkuje komplikacjami terminologicznymi. Alicja Nowakowska (2005: 22) zwraca uwagę na fakt, że „nieład terminologiczny jest w tej dziedzinie większy niż w innych działach językoznawstwa”.

⁷ Obszerną monografię poświęcił problematyce skrzydlatych słów Wojciech Chlebda (2005), który jest również autorem artykułów i rozdziałów w monografiach dotyczących tego rodzaju stałych połączeń wyrazowych (Chlebda 1998, 2010).

⁸ W. Chlebda pisał o tej kwestii między innymi w swojej monografii (Chlebda 2005: 163).

Dwa pozostałe rozdziały mają charakter empiryczny: zawierają przedstawienie wyników przeprowadzonych badań i ich analizę. W rozdziale trzecim Autorka skupia się nad frazeologizmami i skrzydlatymi słowami pochodzącymi z polskich filmów i seriali telewizyjnych oraz ich modyfikacjami. Pierwszy podrozdział zawiera omówienie bareizmów, czyli jednostek pochodzących z filmów w reżyserii Stanisława Barei. Analiza ekscerptów zawierających połączenia wyrazowe o wskazanym pochodzeniu wykazuje niesłabnącą popularność takich skrzydlatych słów jak: *Jak jest zima, to musi być zimno; nowa świecka tradycja; Słuszną linię ma nasza władza; Nie wiem, nie znam się, nie orientuję się, zarobiony jestem*. Niektóre z nich, na przykład połączenie słowne *Ile jest cukru w cukrze*, mają znaczny potencjał modyfikacyjny, co poświadczają liczne parafrazy: *Ile jest Dody w Dodzie?; Ile kości jest w kości?; Ile jazzu w jazzie*. Pozostałe podrozdziały mają identyczną strukturę: po omówieniu postaci kanonicznej następuje analiza ich modyfikacji.

Druga grupa związków wyrazowych poddanych analizie to połączenia słowne utrwalone dzięki filmowi zatytułowanemu *Rejs* w reżyserii Marka Piwowskiego: *Mnie się podobają melodie, które już raz słyszałem; w tak pięknych okolicznościach przyrody*. Trzecia zaś to frazeologizmy i skrzydlate słowa, które do języka polskiego, przejęte zostały z komedii Juliusza Machulskiego. Wiele cytatów z filmów tego reżysera wzbogaciło frazeologię polską, między innymi *Ciemność widzę; Kobieta mnie bije; Nie kop pana, bo się spocisz!; Kopernik była kobietą*. Następnie przedstawiono analizę jednostek spopularyzowanych przez komedie w reżyserii Sylwestra Chęcińskiego. To właśnie z nich do zasobu frazeologicznego polszczyzny weszły między innymi następujące związki: *sami swoi; Podejść do płota (jako i ja podchodzę); Sąd sądem, ale sprawiedliwość musi być po naszej stronie*. Kolejny zestaw stałych połączeń wyrazowych wyekscerpowano z filmu *Psy*, którego reżyserem był Władysław Pasikowski. Analizą objęto dwa związki, mianowicie *Nie chce mi się z tobą gadać* i *Bo to zła kobieta była*. Serial *Stawka większa niż życie* również został przebadany pod kątem wzbogacania frazeologii polskiej. Przejęto do niej tytuł i sformułowanie *Nie ze mną te numery* (Brunner/Brunner)⁹. W ostatnim podrozdziale znalazły się omówienia związków frazeologicznych pochodzących z innych polskich filmów i seriali, wśród których przywołano między innymi następujące jednostki: *człowiek z żelaza; młode*

⁹ W serialu to zdanie miało następującą postać: *Takie sztuczki nie ze mną, Brunner!*

wilki; Co ty wiesz o zabijaniu?; Tu jest jakby luksusowo; O dwóch takich, co ukradli księżyc; matki, żony (i) kochanki; ktoś jest kobieta pracująca (żadnej pracy się nie boi); Tu się zgina dziób pingwina.

Drugi z rozdziałów analitycznych zawiera omówienie frazeologizmów i skrzydlatych słów z zagranicznych filmów i seriali. Źródłami skrzydlatych słów są saga filmowa *Gwiezdne wojny* (*Niech moc będzie z kimś; ktoś jest po jasnej a. ciemnej stronie mocy; ktoś przeszedł / powrócił na ciemną stronę mocy*) i trylogia *Matrix* (*coś / ktoś reaktywacja*). W kontekście wzbogacania frazeologii wymieniono również filmy, których bohaterem jest James Bond. Z nich przejęto jednostki z imieniem i nazwiskiem postaci: *być Jamesem Bondem; James Bond czegoś; jakiś James Bond; być jak James Bond; My name is Bond / Jestem James Bond*. Do języka potocznego włączono również sfrazeologizowane określenie *wstrząśnięty, nie mieszany*.

W zasobach frazeologicznych języka polskiego występują również reproduktury zaczerpnięte z innych filmów. One również są przedmiotem rozważań Autorki, która analizuje między innymi następujące skrzydlate słowa tożsame z tytułami: *mały wielki człowiek; rozważna i romantyczna; niebezpieczne związki; piękna i bestia; młody gniewny a. młodzi gniewni; gorączka sobotniej nocy; Indiana Jones; Leon Zawodowiec / Leon zawodowiec; siedmiu wspaniałych; ojciec chrzestny; szybcy i wściekli; Czy leci z nami pilot?; niemoralna propozycja; pogoda dla bogaczy; gotowa na wszystko*. Niektóre stałe połączenia to fragmenty tytułu – tak jest w przypadku jednostki *Houston, mamy problem*, która została przejęta do języka pod wpływem filmu zatytułowanego *Apollo 13. Houston, mamy problem*.

Z kolei inne to tytuły, w których jeden z komponentów ulega substytucji, na przykład *świat według kogoś / czegoś* pochodzący od ideonimu *Świat według Garpa* czy *coś w wielkim mieście* od *Seks w wielkim mieście* lub część tytułu z komponentem wariantywnym, jak połączenie wyrazowe *w pogoni za czymś* derywowane od tytułu *Bridget Jones: W pogoni za rozumem*. Omówione zostały również jednostki *czeski film (nikt nic nie wie)* i *jak w czeskim filmie*, które pochodzą od polskiej wersji tytułu filmu *Nikdo nic neví* – *Nikt nic nie wie*.

Chociaż skrzydlate słowa analizowane w tym rozdziale pochodzą głównie od tytułów filmów i seriali, to analizą objęto również związki wyrazowe przyjęte z dialogów, na przykład z filmu *Ojciec chrzestny (propozycja nie do odrzucenia; ktoś komuś złożył propozycję nie do odrzucenia; ktoś przyjął propozycję nie do odrzucenia)* i produkcji dla dzieci znanej wcześniej pod tytułem *Jaskiniowcy*, a obecnie – *Flintstonowie (między nami jaskiniowcami)*.

W badaniu uwzględniono też jednostkę *opera mydlana*, określającą rodzaj serialu, którego odbiorcami są głównie kobiety¹⁰.

Recenzowana monografia zawiera szczegółowe analizy użyć wybranych do badania jednostek, więc ma walor opisowy. Przeprowadzone na potrzeby pracy mikroanalizy dają obraz potencjału dyskursywnego omawianych frazeologizmów i skrzydlatych słów pochodzących z filmów i seriali telewizyjnych. Autorka omawia liczne interesujące przykłady zarówno użyć związków wyrazowych w postaci kanonicznej, jak zmodyfikowanej. Ukazuje je w autentycznych kontekstach, co pozwala na określenie ich faktycznego stosowania w procesie komunikacji przez współczesnych użytkowników języka polskiego.

Z drugiej strony zebrane omówienia i interpretacje kontekstowych użyć wybranych połączeń wyrazowych pokazują – mimo ograniczeń materiału założonych przez Autorkę pracy – jak ważną domeną są filmy i seriale telewizyjne w perspektywie jednostek o charakterze odtwarzalnym. Te z nich, które są znane zdecydowanej większości Polaków, częstokroć stanowią źródło licznych jednostek wzbogacających zasób frazeologii polskiej. Tytuły i kwestie dialogowe nierzadko stają się elementem pamięci zbiorowej całego społeczeństwa. Ich status w języku potwierdza obecność licznych modyfikacji, reprezentujących rozmaite typy przekształceń podstawowej formy poszczególnych jednostek.

Jak wykazała Badaczka, decyduje o tym trafność wysłowienia, oryginalna werbalizacja treści i nacechowanie stylistyczne – związki atrakcyjne z punktu widzenia nadawcy komunikatu, gdyż wiele z nich skutecznie wypełnia luki komunikacyjne, na przykład te występujące wśród idiomów pragmatycznych. Wiele połączeń należących do tej grupy pełni funkcję ludyczną, mają nacechowanie żartobliwe, a więc odgrywają rolę nośników humoru. Mogą one być również użyte w innych funkcjach, na przykład informacyjnej, perswazyjnej czy fatycznej (s. 301). Duże znaczenie ma też silne osadzenie kulturowe, ponieważ użycie takiej jednostki w określonej sytuacji komunikacyjnej przywołuje asocjacje z danym filmem czy serialem, więc użycie ich oznacza tworzenie relacji intertekstualnych na różnych poziomach. Autorka sygnalizuje, że omawiane

¹⁰ Połączenie wyrazowe *opera mydlana* jest jedynym nie pochodzącym z konkretnego filmu. Warto byłoby również prześledzić inne połączenia pochodzące z domeny filmu, na przykład *love story*, (prawdziwy) *thriller / horror*, *skok przez rekina*.

połączenia wyrazowe przeniknęły nie tylko do języka potocznego, ale i do języka mediów, podlegającego po transformacji ustrojowej procesowi kolokwializacji.

Praca Doroty Połowniak-Wawrzonek jest cennym opracowaniem, który wnosi znaczny wkład do badań nad funkcjonowaniem frazeologizmów i skrzydlatych słów pochodzących z filmów i seriali telewizyjnych lub przez nie upowszechnionych. Monografia jest interesująca poznawczo dzięki wnikliwym analizom użyć stałych połączeń wyrazowych uwzględnionych w korpusie badawczym. Poddane badaniu związki ukazane zostały jako elementy żywego języka wykorzystywane w coraz to nowych – nierzadko zaskakujących – kontekstach, połączenia o znacznym potencjale dyskursywnym, przydatne użytkownikom języka z powodu swoich walorów stylistycznych i pragmatycznych, związki przywołujące wiedzę kulturową, tak jak ma to miejsce w przypadku bareizmów, które konotują absurdy Polski okresu komunizmu.

Recenzowane opracowanie niewątpliwie zainteresuje licznych czytelników, przede wszystkim frazeologów, zwłaszcza badaczy skrzydlatych słów – jednostek niezmiernie ważnych w perspektywie językowo-kulturowej. Należy jednak podkreślić, że praca ta skierowana jest nie tylko do językoznawców – jej adresatami są również badacze filmów, seriali i mediów. Warto ją także polecić osobom specjalizującym się w studiach nad współczesną kulturą, jej mechanizmami i zachodzącymi w niej procesami, które znajdują odzwierciedlenie w rozmaitych produkcjach filmowych, a w szczególności w tkance językowej, w której są one rejestrowane.

BIBLIOGRAFIA

- Bąba S., 1989, *Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny*, Poznań.
- Bąba S., 2009, *Innowacje frazeologiczne*, w: S. Bąba, *Frazeologia polska. Studia i szkice*, Poznań, s. 11–71.
- Chlebda W., 1989, *Propozycje terminologiczne do opisu skrzydlatych słów*, „Stylistyka”, 7, s. 189–220.
- Chlebda W., 2005, *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne*, Opole.
- Chlebda W., 2010, *Skrzydlate słowa a frazeologia*, w: *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Poznań, s. 9–20.

- Cytaty filmowe. 100 fiszek, 2014, wybór i tłum. M. Wróblewska, Warszawa.
- Dziamska-Lenart G., Liberek J. (red.), 2016, *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Geneza dawnych i nowych frazeologizmów polskich*, Poznań.
- Lewicki A.M., 1974, *Aparat pojęciowy frazeologii*, w: *Z badań nad literaturą i językiem*, red. L. Ludorowski, W. Magnuszewski, Warszawa–Poznań, s. 131–151.
- Lewicki A.M., 1976, *Wprowadzenie do frazeologii syntaktycznej. Teoria zwrotu frazeologicznego*, Katowice.
- Lewicki A.M., 1982a, *Problemy metodologiczne wariantywności związków frazeologicznych*, w: *Stalość i zmienność związku frazeologicznego*, red. A. M. Lewicki, Lublin, s. 37–46.
- Lewicki A.M., 1982b, *O motywacji frazeologizmów*, w: *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 1, red. M. Basaj, A. M. Lewicki, Wrocław, s. 33–47.
- Lewicki A.M., 1985, *Motywacja globalna frazeologizmów. Znaczenie przenośne, symboliczne i stereotypowe*, w: *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 3, red. M. Basaj, D. Rytel, Wrocław, s. 7–23.
- Lewicki A.M., 2003, *Zakres frazeologii*, w: A. M. Lewicki, *Studia z teorii frazeologii*, Łask, s. 155–167.
- Lewicki A.M., Pajdzińska A., Rejakowa B., 1987, *Z zagadnień frazeologii*, Warszawa.
- Lisowski T., 1997, „Psy”, szczerkają. O języku „Psów”, Władysława Pasikowskiego, w: *Poloniści o filmie*, red. M. Hendrykowski, Poznań, s. 231–239.
- Miławska M., 2015, *Język bohaterem filmu. Analiza lingwistyczna „Dnia świra”*, Marka Koterskiego, Lublin.
- Nowakowska A., 2005, *Świat roślin w polskiej frazeologii*, Wrocław.
- Najlepsze kasztany. Księga cytatów polskiego filmu*, 2014, wybór i oprac. M. Hendrykowski, Poznań.
- Połowniak-Wawrzonek D., 2020, *Związki frazeologiczne i skrzydlate słowa powstałe pod wpływem języka polityki oraz ich modyfikacje*, Kielce.
- Połowniak-Wawrzonek D., 2021, *Frazeologizmy i skrzydlate słowa wywodzące się z piosenek oraz modyfikacje tych połączeń (na wybranych przykładach)*, Kraków.
- Połowniak-Wawrzonek D., 2022, *Film i serial telewizyjny jako źródła frazeologizmów oraz skrzydlatych słów (na wybranych przykładach)*, Kraków.
- Połowniak-Wawrzonek D., Mamej A., 2020, *Związki frazeologiczne i skrzydlate słowa powstałe wskutek oddziaływania filmu*, w: *W kręgu języka i kultury*, red. M. Marczevska, H. Mijas, Kielce, s. 129–139.
- Sikora T., 2006, „No zielono... Jak szlag... W rzeczy samej... Wegetacja roślinna w tym roku wybuchiła nad wyraz bujnie”, czyli co Marek Koterski robi z polszczyzną-ojczyzną w swoich filmach, „*Studia Filmoznawcze*”, 27, s. 161–181.

Żmigrodzki P., 2016, *Od „słynnego cytatu”, do nieciągłej jednostki języka. O kilku nowszych frazeologizmach filmowych w „Wielkim słowniku języka polskiego PAN”, w: Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Geneza dawnych i nowych frazeologizmów*, red. G. Dziamska-Lenart, J. Liberek, Poznań, s. 117–134.

Joanna Szerszunowicz

Uniwersytet w Białymstoku
j.szerszunowicz@uwb.edu.pl
ORCID: 0000-0001-6197-5643